

ІСТОРІЯ НАЙБІЛЬШОЇ ПОМИЛКИ

Людська хтивість була від самих початків історії пошестю поколінь. На неї хворіли вожді старих племен, великі монархи, життя яких проходило у походах і загарбницьких битвах. Попри окремі досягнення, фіналом тих битв була поразка у вигляді моря крові, спалених жител, тисяч могил і величезної ненависті, якої вистачало на багато поколінь.

Не належала до винятків і Польська держава. Уже за ранніх П'ястів були відомі польсько-чеські суперечки і довгі війни з німцями, під час яких польські загони займали Прагу або залишали німцям «західні окраїни». Держава Мешка I знято боролась за Помор'я, намагалась забрати у чехів Сілезію і Краків. Спокій панував тільки на східному кордоні, за яким лежала потужна вже на той час Київська Русь.

Першу згадку про порушення спокою на тому кордоні зазначає літописець Нестор у літопису «Повість минулих літ», де читаємо: «У рік 6489 (981). Пішов Володимир до ляхів і зайняв городи їх — Перемишль, Червен та інші городи, які є й до сьогодні під Руссю». Цей запис став підставою для твердження, що першим володарем Червенських Гродов був Мешко I. А оскільки окремі деталі не збігалися при уважнішому аналізі, то вже за нашого часу почали досліджувати достовірність запису¹. Встановлено, що він зроблений у 1113 році, через 132 роки після походу руського володаря, тобто з розповідей якогось із поколінь, і претендувати на точність не міг. Крім того, кордони володінь П'ястів у 981 році до Перемишля не доходили, бо навіть Краків упродовж усього

¹ *Fr. Dzwornik. The making of Central and Eastern Europe.* — London, 1949. — S. 300 etc.; *Mychajło Kalyniak. Kyryło-Mefodijiwśka Cerkwa na piwnicz wid Karpat//Cerkownyj Kałendar.* — 1971, Warszawa. — S. 92—103.

X століття належав Чехії. Після смерті Мешка I до Польщі його приєднав Болеслав Хробри лише у 999 році. У Червенських Гродах, як і по всій Чехії, володарювали войовничі чехи, яких звали «лехами» або «ляхами», тобто ця назва не належала полякам. Доказом цьому був інший запис Нестора у тому ж літопису: «Ляхи й інші лясські племена прийшли з-над Дунаю». Не виключено, що на час вказаного запису ця назва поширилась і на польські племена. Таким чином, перші спроби польських володарів захопити Червенські Гроди пересуваються у XI століття.

«У рік 6491 (983). Пішов Володимир на ятвягів і взяв землю їх», — писав далі Нестор у своїй хроніці. Дворічна перерва між черговими походами на далекий захід свідчила про активність східного сусіда, тому свої землі Болеслав Хробри розширював не на схід, а на захід і південь. На Русь він пішов з допомогою свого зятя Святополка, який включився у боротьбу за київський трон, а на зворотному шляху приєднав до Польщі на кілька років Червенські Гроди.

З тим походом пов'язаний народний переказ, ніби при в'їзді до Києва Хробри вдарив по Золотих воротах так, що меч відколовся, і його названо тому шербатим. Він зберігався у Вавельській скарбниці і століттями служив церковним достойникам для коронації польських королів, а нинішнім відвідувачам — для глибоких роздумів над століттями, коли предки здобували столиці сусідів. Не всі, напевно, були захоплені, бо бачили в надщербленні пересторогу, що на чужих брамах можна зуби зламати, — і мали рацію. З плином часу співвідношення сил змінювалось; від половецько-монгольських набігів і феодального роздрібнення падала сила Русі, змцнювалось Польське королівство, захищене Руссю від східної агресії. Тому після падіння Києва монголи рушили на польські землі, де їх чекала поразка під Легницею. Гірше було з хрестоносцями. Змцнившись у Пруссії і Холмщині, вони почали швидко колонізацію. Заклали Торунь, Холм*, Ельблонг, Мальборк, Крулевець, а в 1309 році зайняли Гданське помор'я, відрізавши Польщу від моря, в 1329 році заволоділи Добжинською зем-

* Назву Холм при перекладі подаємо в традиційній українській транскрипції.

лею, 1332 — Куявами. Кільканадцять сілезьких князівств на чолі з Вроцлавом захопив у 1335 році чеський король. Віддаючи під тиском сили свої землі на півночі і заході, Польща рушила на супротивного сусіда — Галицько-Волинське князівство, яке на той час було найслабшим з усіх сусідів.

Причиною для інтервенції стали родинні непорозуміння. Коли в 1323 році зі смертю Лева II і Андрія I в Галичині закінчилась династія київського Мономаха, на галицький трон було покликано їхнього родича по жіночій лінії Болеслава, чийм батьком був Мазовецький князь Тройден. Незважаючи на виховання у польському дусі, син поляка і русинки перед сходженням на трон прийняв православ'я з ім'ям Юрій.

Але поріднився він з польським королем, одружившись з дочкою литовського князя Гедиміна Офкою — сестрою дружини Казимира Великого. Хороші стосунки зі свояком, приязнь з агресивними литовцями, Орденом хрестоносців і закликання на Русь колоністів не могли втішити підвладних, і в 1340 році бояри отруїли Юрія й посадили на трон у Володимирі-Волинському литовського князя Любарта. Але фактично правила боярська колегія під керівництвом перемишльського воєводи Дмитра Детька. Уже через 9 днів по смерті свояка Казимир вдарив на Галичину, зруйнував Львів, захопив князівські клейноди і масу скарбів. А коли постраждалі звернулися по допомогу до татар, швидко повернувся у Польщу. Тут наздогнала його новина, що татари у відповідь готують напад на Польщу, і він почав переговори з Детьком, аби уникнути нещастя, присягнувши більше не чіпати Галичини. Дістав згоду, небезпека минула, але апетит залишився. Отримавши військову допомогу від Угорщини і від Папи, який мріяв про покатоличення Сходу, звільнившись від присяги, даної русинам, а також і від податку, приєднав у 1344 році до своїх володінь Перемишльську і Саноцьку землі й околиці Жешова. Дав також багатий викуп татарам, аби не заважали у вирішальному поході. Очоливши той похід у 1349 році, Казимир зайняв Львів, усю Галицьку Русь, Белз, Холм, Берестя і Володимир-Волинський. Значно пізніше — у 1366 році — захопив південні кордони Волині від Боремлі до Крем'янця. Ті завоювання, санкціоновані мирним договором з Литвою у 1366 році,

додали Польському королівству близько 25% території і 30% населення. Та, на жаль, чужого, завжди і всюди вороже налаштованого до загарбника.

Це була найбільша помилка в історії Польщі, яка впродовж століть жорстоко мстилась усьому народові.

Коли після смерті Казимира у 1370 році польський трон перейшов до Людвіка Угорського, Галицька Русь дістала трохи свободи у вигляді автономії. Виходячи зі слушної думки, що один король у двох державах довго не втримається, Людвік, залишивши Русь при Угорщині, створив з неї окрему провінцію під керівництвом свого намісника, князя Владислава Опольського. Той карбував монети з левом — гербом Галицької Русі, дотримувая старого руського права і рівноправ'я руської і латинської мов, користувався печаткою зі своїм зображенням, левом, орлом і латинським написом по обводу: «Владислав з божої ласки Опольський, Велюнський і Руської землі спадковий володар». Інша річ, що він також запрошував колоністів зі Шльонська і Німеччини, створив латинську метрополію у Галичі, підпорядкувавши їй новоутворені єпископства у Перемишлі, Володимирі і Холмі. У 1378 році Людвік, однак, переніс «спадкового володаря» на інше місце, призначивши у волості свої війська і угорських старост.

Існування Галицької Русі реально закінчилось після призначення на правління дочки Людвіка Ядвіги — королеви Польської. У 1387 році, вже як дружина Ягелло, вона направила військо на Русь і остаточно підпорядкувала її Польщі, усунувши угорських старост.

ВЕЛИКОДЕРЖАВНИЙ ГАЛОП

Типову для Королівства Польського політику щодо населення захоплених територій започаткував Владислав Ягелло. Це дуже суперечлива постать. Якщо польські історики одностайно вважають його піонером нової династії і видатним державним діячем, дипломатом і провідником, то це правда, бо завдяки його правлінню Польща досягла величезних успіхів — досить згадати лише перемогу під Грюнвальдом. Але існує й інша правда, яка не викликає захоплення Ягеллом у литовців і українців. Для перших Ягелло — зрадник, який за молоду королеву і монарший жезл не тільки продав батьківську віру, а й погодився покатоличити країну і приєднати до Польщі весь литовський народ. Це був найбільший злочин, гірший, ніж державна зрада, за яку звичайно карають шибеницею. Українці ж за Ягелла вперше усвідомили безмір нещастя, спричиненого втратою державності. Цього не відчувалось за Казимира — поляка з крові й кості, бо йому не треба було афішувати свій патріотизм. А Ягелло мусив і робив це без жодних докорів сумління. Наприклад, проїжджаючи через Перемишль у 1412 році, він наказав викинути з православного собору останки князів, єпископів і магнатів, забрати у віруючих святиню і передати католицькому духовенству. Не допомогли право, плач, незчисленні прохання і скарги різних поколінь українців — собор не повернули до власників. Це була типова для ренегатів діяльність. Він також заборонив хрестити потомство мішаних шлюбів у православному обряді, а вже охрещених змушував перехрещувати на католиків.

Без жодних обмежень і стримувань здійснювалась реорганізація захоплених територій. Ліквідовувались ознаки ідентичності, загарбувалось майно князів, бояр і передавалось польським вельможам і шляхті, величезні латифундії було виділено католиць-

ким єпископам. Новим господарям надавали цілі села, запроваджуючи невідому на українських землях панщину значно раніше, ніж на польських землях. Наприклад, якщо Торунський сейм тільки у 1520 році ухвалив загальнодержавне відпрацювання одного дня панщини на тиждень, то Холмський сеймик прийняв таку ухвалу аж на 70 років раніше — у 1447 році. Уже при Ягеллі почалась колонізація захоплених земель. Переселенців приваблювали можливість зайняття адміністративних посад після усунення місцевих, звільнення від податків і панщини, добрі умови торгівлі зі сходом тощо. Так заселяли Галичину й Поділля роди Одровонжів, Конєцпольських, Хабданків, Пакославів, Тарновських, Спитків, Гербуртів, Бучацьких, Язловецьких, Ланцкоронських і багато інших. Важливу роль у політиці й підприємстві почала відігравати полонізована верства місцевої шляхти — Ярмолінські, Кирдеї, Чурили, Струси. Частина з них чинила опір католицизму, але була змушена переселитись до Русько-Литовського князівства, інша частина зuboжила й перейшла до дрібної шляхти, аби, врешті, змішатись із середовищем посполитих, наприклад, роди Берлінських, Карачевських, Козловських, Волковиських.

Особливо колонізувались і полонізувались такі міста, як Львів, Перемишль, Ярослав, а після приєднання Ягеллом у 1430 році центрального Поділля — також і Кам'янець-Подільський. У 1434 році завершилась ліквідація руського права і встановлено єдині правові норми на території всього Королівства. Латинь всюди стала канцелярсько-службовою мовою. Нововведеним Магдебурзьким правом могли користуватись тільки католики, руське міщанство було позбавлене усіх прав та привілеїв, купцям і ремісникам заборонялось працювати за професією. За межами своєрідного гетто у Львові (теперішня вулиця Руська і околиці) заборонено спорудження будинків, ходіння церковних процесій, відправлення похоронів. На скаргу православного населення у 1525 році король Зигмунт I Старий відповів: «Львівські міщани повинні бути задоволені тими територією і вулицями, що призначені їм віддавна у Львові, і не повинні купувати у володіння інших кам'яниць, крім тих, які мали і займали вони або їхні предки». Він заборонив також приймати русинів до ремісничих цехів, не дозволив займатись виготовленням горілки, пива і вина, розкромлюванням і продажем сук-

на. Вони не могли претендувати й на працю у міській управі, бо суди навіть не приймали православної присяги. На власній землі, у столиці власної країни, збудованій своїм князем, автохтонне населення стало чужим, зайвим і непотрібним елементом, чие існування допускалось лише за умови згоди бути покірним слугою.

Найбільшим результатом шляхетської політики стала Люблінська унія 1569 року, коли литовці мусили віддати Польщі Підляшшя, Волинь, Брацлавщину (східне Поділля) і Київщину. Згідно з Деулінською угодою 1619 року від Росії перейшла до Польщі Чернігівсько-Сіверська земля. Таким чином, під польською владою опинились усі заселені українські землі, за винятком Буковини і Закарпаття. Простягаючись з півдня на північ, польський кордон пройшов би саме через те місце, де незабаром був збудований Харків, але трохи раніше кордон повернув на північний захід, пройшовши повз це місце на відстані близько 30 км. Це була ще безлюдна територія. На північному сході кордон підійшов на відстань до 200 км від Москви. Це був пік територіальної експансії в історії польського народу. Польська держава стала колосом на глиняних ногах. Інакше це й не назвати, бо після включення Литви до Польщі на Люблінському сеймі територія Речі Посполитої була у кілька разів більшою від польської етнічної території.

Шляхта не мала ні бажання, ні часу думати про небезпеку такого становища, бо з половини XVI століття перед нею відкрився прибутковий бізнес — експорт зерна через балтійські порти до Західної Європи. Це сприяло виникненню нових фільварків і зміцненню панщини не тільки в центральній, ближчій до Балтики Польщі, але й на давній Галицькій Русі. В результаті ухвал сейму від 1496, 1505, 1519, 1520 років селянина прикріплювали до землі без права виходу з села, притому йому дуже зменшували площу ужиткової землі, збільшуючи одночасно обов'язки щодо праці на фільварку. Литовський статут 1588 року встановлював, що селянин, який мешкав у маєтку 10 років, ставав власністю пана, а в разі втечі власник мав право шукати втікача протягом 20 років і судити за власним розсудом без права апеляції. З тих утікачів утворилась безпрецедентна в історії світу Запорозька Січ. Звідси виникла певна градація панщини на три окремих види. На Західній Україні фільваркове господарство було найбільш поширене, селяни